

Наталія Нагорна

Соціальні виміри політики більшовиків щодо емансипації жінок у 1920-х роках

(на матеріалах компартійних відділів для роботи серед робітниць і селянок УСРР)

Здійснено загальний огляд та класифікацію соціальних категорій жіноцтва, на які була спрямована політика жінвідділів протягом 1920-х років. Виявлено особливості ведення більшовиками партійної роботи серед різних прошарків жіночого населення.

The general review and classification of the social categories of womanhood, who were the objects of woman's departments (zhenotdels) activity during 1920-es is done. The peculiarities of party's work with the different streaks of the woman's population

На території радянських республік у структурі комітетів Комуністичної партії більшовиків протягом 1918–1920-го років було створено спеціальні органи для ведення агітаційно-пропагандистської та організаційної роботи серед жіночого населення. Офіційно вони мали назву відділи для роботи серед робітниць і селянок або жінвідділи. В УСРР такі осередки функціонували з січня 1920 р. по січень 1930 р., до часу їх реорганізації у жінсектори партійних відділів агітації і масових кампаній, а потім і остаточної ліквідації у 1934 р. Мережа жінвідділів була організована за територіальним та партійно-адміністративним принципом – на центральному, губернському (до 1925 р.), повітовому (до 1923 р.), районному, окружному, міському рівні та районному у великих містах.

Сутність функціонування, завдання, напрямки та форми діяльності цих осередків жіночого пролетарського руху повністю визначалися та контролювалися керівництвом партії, адже вони являли собою її органічну і невід'ємну ланку, як частина цілісного апарату. У документах підкреслювалося, що відділи жінок «не мають завдань, відмінних від завдань партії», і покликані вести «масову роботу серед трудівниць для того, щоб провадити завдання партії в широкі маси робітниць і селянок» [1, с. 3]. Жінвідділи шляхом ідеологічного впливу мали виховувати лояльність та прихильність жіночих верств до політики радянської влади, формувати у них комуністичну свідомість, розширюючи і зміцнюючи, таким чином, соціальну базу нового більшовицького режиму. Спеціально створені компартійні органи повинні були залучати жіноцтво до трансформації суспільного життя на засадах соціалізму, до громадсько-політичного сфери, лав Компартії, органів влади, профспілок, кооперації, громадських організацій, до виробництва, відбудови та перебудови народного господарства і т.д. Жінвідділи на державному рівні опікувалися (здійснювали ідейне керівництво)

вирішенням «жіночого питання», проблемами материнства і дитинства, соціального забезпечення, побутового життя, освітньо-кваліфікаційного, професійного, морально-ідейного розвитку жінки тощо. Відділи для роботи серед робітниць і селянок організовували жіноцтво для реалізації актуальних на часі програмних завдань Партії, втягуючи до участі у різноманітних політико-масових кампаніях (наприклад, допомоги Червоній армії, подолання голоду та продовольчої кризи, сприяння збору продподатку, колективізації сільського господарства, розвитку соціалістичних змагань, втілення режиму економії, активізації позики індустріалізації та ін.). Мета розглядуваних осередків полягала в емансипації, а точніше «розкріпаченні» жіночих верств, однак, разом з тим, мова йшла про ідейне згуртування жінок навколо Комуністичної партії та утриманні під її контролем.

До вивчення проблеми досвіду вирішення «жіночого питання», змісту діяльності жінвідділів, трансформації суспільно-політичного та соціально-економічного становища жіноцтва у перше десятиліття існування більшовицької влади вдавалися радянські історики, зокрема, російські – В. Більшай, Є. Ємел'янова, П. Чирков, Т. Пікалова, Т. Сидоренко, українські – Ж. Тимченко, Л. Вітрук, Н. Гнедишева, О. Белінська, О. Омел'яненко, З. Мацина, Т. Курченко, Т. Шарова. Серед сучасних російських науковців, які розробляють окреслену проблематику слід виокремити М. Аракелову, Ю. Градскову, Г. Григор'єву, Н. Козлову, Ю. Костенку, О. Кутирову, І. Ситнік, А. Тарасюк, О. Шабатуру. Новітня вітчизняна історіографія теми представлена науковими доробками таких дослідниць як Т. Арзуманова, М. Вороніна, Н. Земзюліна, О. Кривуля, Л. Кушнір, О. Лабур, Т. Лахач, С. Маркова, О. Сапицька, Ю. Терещенко. Однак, слід констатувати, що питання соціальних особливостей реалізації партійного проекту емансипації жіноцтва, специфіки діяльності більшовиків серед різних

прошарків жіночого населення залишається ще мало вивченим.

На основі дослідження функціонування компартійного апарату УСРР для роботи серед жінок автор ставить за мету подати загальний огляд та здійснити класифікацію соціальних категорій жіноцтва, на які була спрямована політика жінвідділів протягом 1920-х років.

Жінвідділи, як спеціальна складова партапарату, були сформовані для цільової роботи з жіноцтвом загалом, проте терміни «жіноцтво», «жінки», «робота серед жінок» в офіційній риторіці партії використовувалися як досить умовні, маючи, так би мовити, «парасолькове» значення.

Більшовики диференціювали роботу серед жінок за соціально-класовим, професійним, партійним (політична прихильність), регіонально-територіальним критерієм. Таким чином, у політиці жінвідділів розрізнялися певні соціальні категорії жіночого населення, відповідно до яких визначалися зміст і методи їх діяльності (шляхом видання ряду спеціальних партійних інструкцій, положень, циркулярів, постанов, обіжних листів тощо).

Як зазначалося в одному із звітів жінвідділу ЦК КП(б)У, різні соціальні групи жіноцтва, «займаючи певне місце у виробничому процесі та маючи свої індивідуальні особливості, вимагають по відношенню до себе такого ж індивідуального підходу в роботі» жіночих організацій [17, арк. 65 зв.].

Загалом, роботу серед жіноцтва комуністи поділяли на роботу серед жительок міст (робота в місті) та роботу серед представниць сільської місцевості (робота на селі).

В міських центрах як об'єкти діяльності спеціальних організаторів місцевих жінвідділів (тобто жінорганізаторів – осередкових, виробничих, районних, дільничних, кварталних) виокремлювалися: – робітниці державних підприємств, робітниці приватних підприємств, службовки закладів і установ, що визначалися як «організований елемент» (пролетарський); – а також дружини робітників заводів і фабрик, службовців, кустарів, робітників транспорту; домогосподарки, кустарки, домашня прислуга, безробітні, які іменувалися «розпорошеними масами». Саме так звані «розпорошені маси» жінвідділам було найважче охопити своїм впливом. Зважаючи на класовий підхід, пріоритет у роботі компартійні органи завжди віддавали пролетаркам-робітницям [17, арк. 65–65 зв., 66, 68; 23, арк. 78; 13, с.41; 5, арк. 26; 6, арк. 51, 55; 20, арк. 59, 83; 10, с.22; 11, с. 4–5].

Слід зазначити, що більшовики відмежовува-

ли також роботу серед жінок – членів професійних спілок. Так, у структурі профспілкових організацій існував інститут профорганізатора робітниць [14, арк. 31, 36; 15, арк. 23–24].

Осередкові організатори жінок на виробництві були підзвітні бюро комосередку та райжінвідділу чи міськжінвідділу, спеціальні жінорганізатори – регіональному відділу робітниць [16, арк. 151, 193, 200, 208].

У сільській місцевості партійні осередки організовували роботу з такими соціальними групами жіноцтва як: селянки – біднячки-незаможниці, середнячки, батрачки (наймички); робітниці сільськогосподарських підприємств та цукрових заводів, сезонні робітниці, комунарки (артільниці), колгоспниці. Ядровими групами у роботі жінвідділів на селі визначалися спершу біднячки-незаможниці, а пізніше середнячки та колгоспниці, а також робітниці сільськогосподарських підприємств (за умови наявності таких на території певної адміністративної одиниці) [17, арк. 65 зв., 66; 14, арк. 43–45, 33; 7, арк. 18, 25; 4, арк. 65; 13, с. 36].

Наприклад, у резолюції III Всеросійської наради завідуючих жінвідділами підкреслювалося, що «форми організації селянок мають походити на форми організації робітниць, але зміст і характер агітації і всієї роботи повинні бути іншими, відповідно умовам життя, праці селянок, їх розпиленості, і відсутності звички брати участь у загальних зборах». До того ж, наголошувалося на необхідності врахування і психологічного фактору [9, с. 31–32].

Роботу серед жіноцтва на селі партія забезпечувала через спеціальний інститут сільських та волосних організаторів, а також осередкових жінорганізаторів сільгосподарських підприємств, цукрозаводів, колгоспів. Керівництво партійною пропагандою у волостях здійснювали районні інструктори-організатори шляхом контролю, інструктування, проведення систематичного звітування та нарад жінпрацівників. Разом із тим, усі жінорганізатори регіону повіту були підпорядковані відповідному повітовому відділу для роботи серед робітниць і селянок, а той, у свою чергу – губернському чи окружному жінвідділу [16, арк. 45, 111, 129, 212; 18, арк. 249–250; 22, арк. 93].

Окрему увагу, особливо на початку та наприкінці 20-х років, жінвідділи приділяли червоноармійкам – дружинам червоноармійців, а також дружинам командного складу армії [6, арк. 51; 2, арк. 6, 18; 3, арк. 16; 12, с. 11].

Своєрідним напрямком діяльності вважалася й робота серед жінок-транспортниць, що про-

водилася через відповідальних інструкторів комфракцій профоб'єднань спілки транспортників, які виділялися за поданням місцевих жінівділів. До 1921 р. у структурі Цектрану навіть функціонувало спеціальне бюро для роботи серед жінок (жінбюро) [8, с. 52; 18, арк. 4].

Спеціальний інститут представників жіночих партосередків у кооперативних органах усіх рівнів забезпечував провадження і координацію роботи серед жінок-членів різних видів кооперації [13, с. 61].

При виборі форм діяльності більшовики брали до уваги такий чинник як рівень освіченості та рівень розвитку «політичної свідомості» тих чи інших соціальних груп жіноцтва. Так, відмінності мала організація жінок-комуністок (члени та кандидати), жінок-активісток (делегатки жіночих зборів, депутатки рад, громадські діячки, жінки вибрані до профорганів, на адміністративно-господарчу роботу тощо), дружин комуністів та неорганізованих безпартійних [1, с. 16]. До сфери свого впливу більшовики залучали й жінок, які були членами інших політичних партій, нарівні з безпартійними масами.

В «окрему графу» виділялася партробота серед представниць національних меншин, зокрема у місцях їх компактного проживання (єврейок, німкеней, полячок, татарок-мусульманок, навіть латвійок і литовок). За умови достатньої кількості жінок-нацменок в межах конкретної адміністративної одиниці, агітаційно-пропагандистська та організаційна діяльність серед них доручалася спеціальному жінорганізатору та велася виключно на національній мові. Представники відповідних нацсекцій парткомів входили до складу колегій жінівділів [14, арк. 80; 16, арк. 167; 19, арк. 154, 185; 21, арк. 3, 96].

Характерно, що за віковим критерієм діяльність жінівділів специфічних форм не передбачала. Органів чи інституту організаторів для роботи серед дівчат в системі компартійного апарату створено не було, таку функцію виконував на загальних засадах ЛКСМУ. Однак, жінівділи здійснювали загальне керівництво роботою спілки молоді серед дівчат, визначали напрями, форми та методи діяльності у цій сфері, маючи постійне офіційне представництво у колегії комсомолу. Дівчат старшого віку залучали до всіх форм роботи, які проводили жінівділи, проте існували й практики скликання зборів

чи конференцій жіночої робітничої молоді [15, арк. 55; 13, с. 20].

Варто наголосити, що компартійній жіночій пресі також була притаманна градація відповідно адресного призначення для певної аудиторії читачок. Так, для жінок комуністок, активісток, жінпрацівників пропонувався журнал «Коммунистка», «Делегатка», «Комунарка України»; для робітниць і дружин робітників – «Работница», «Комунарка України» (коли набув масово-популярного характеру); для жительок сільської місцевості – «Крестьянка», «Селянка України»¹. Окрім того, в центральних та регіональних газетах відводилися спеціальні місця для так званих «жіночих сторінок» – «Сторінки робітниці» чи «Сторінки селянки». З ініціативи жінівділів набуло практики видання соціально орієнтованої літератури для жінок (книги, збірки, брошури), як агітаційно-пропагандистського, так і художньо-публіцистичного характеру.

Зазначимо, що однією з головних перешкод на шляху до повноцінної діяльності мережі жінівділів, особливо у перші роки становлення радянської влади, була проблема дефіциту відповідних кадрів, як у кількісному, так і в якісному плані. Брак осередкових жінорганізаторів на місцях не дозволяв рівномірно охопити комуністичним впливом різні прошарки жіночого населення. Так, наприклад, до середини 1920-х років більшовикам не вдавалося забезпечити планомірну роботу серед жительок сільської місцевості практично у всіх регіонах УСРР, тому вони практикували так званий метод «ударних регіонів» (ударних чи зразкових сіл, волостей, повітів). Загалом, слід зазначити, що систематичну «поглиблену» діяльність жінівділи розгорнули тільки серед жительок великих промислових центрів. Зокрема, мова йде про робітниць фабрик і заводів, тісно згуртованих вже самим процесом виробництва і тому більше доступних для організаційної роботи більшовиків.

Саме пролетарки розглядалися Партією як авангард радянського жіночого руху. Характерно, що жінівділи мобілізували робітниць для організації селянок (через форму шефства), дружин робітників, домогосподарок; на шпальтах жіночої періодики образ жінки-робітниці подався як показово-зразковий для інших соціальних прошарків жіноцтва тощо. Більшовики позиціонували робітниць, як пролетарський свідомий елемент, а вже, наприклад, дружин ро-

¹ «Коммунистка», «Работница», «Крестьянка» - органи Жінівділу ЦК РКП(б); «Делегатка» - орган відділу робітниць МК РКП(б). «Комунарка України», «Селянка України» (з 1931 р. називався «Колгоспниця України») - органи Жінівділу ЦК КП(б)У, видавалися відповідно з 1920 р. і з 1924 р.

бітників – як напівпролетарську масу. Показово у даному контексті, що відділи для роботи серед робітниць і селянок у документах часто іменувалися саме як «відділи робітниць».

Вважаємо, таке «зашкалювання» у бік «роботи серед робітниць-пролетарок», яскраво виражений класовий підхід діяльності жінвідділів, негативно позначалися на результатах організації, задоволенні запитів, врахуванні інтересів інших соціальних груп жіноцтва.

Поза зоною спеціальної роботи більшовиків, а значить і поза межами жіночого руху радянської республіки, повністю чи частково залишалися так звані «ворожі елементи», серед яких згадуються буржуазні рівноправки-феміністки, інтелігентки, «радянські баришні» (міщанський сегмент), заможні селянки-кулачки, дружини священників чи служителів культів. (Цікаво, що право на участь у делегатських зборах, за роз'ясненнями на поч. 1920-х рр. Центрального жінвідділу, мали представниці тих верств населення, котрі володіли виборчими правами, але на практиці, наприклад, «куркульок» до жіночих зборів не допускали).

Вже виходячи з самої назви розглядуваних осередків для розкріпачення жінки – «відділи для роботи серед робітниць і селянок» – розумівся чіткий класовий підхід та відповідні прерогативи у політиці радянської влади щодо емансипації жіночого населення та вирішення «жіночого питання».

Складна диференціація парторганами жіноцтва мала своє функціональне значення і політичні мотиви. По-перше, відразу охопити все жіноче населення своїм впливом, особливо на початку 1920-х років, Партія не мала ні організаційних, ні адміністративно-кадрових ресурсів, тому увага, таким чином, концентрувалася на найбільш значимих для більшовиків соціальних прошарках жіноцтва. У містах мова йшла про робітниць великих підприємств, на селі – селянок-незаможниць. Ставка-вибір полягала у тому, що це були найбільш масові групи жіночого населення, а головне, найбільш «співчутливі» радянській владі. Тим паче, ведення серед них агітаційно-масової та організаційної роботи вимагало значно менших затрат сил партійних органів, аніж, скажімо, серед кустарок, домогосподарок, батрачок чи сезонних робітниць. В обох випадках, саме ці категорії жіноцтва, на разі, могли забезпечити та посилити стабільну соціальну базу Компартії. До того ж, цілком раціональним, виходячи з об'єктивних умов, видається і створення своєрідного соціального

ядра чи активу жінок, за допомогою якого здійснювалося подальше просування політичної роботи серед «широких жіночих мас».

По-друге, така сегментація жіноцтва сприяла реалізації прагнення більшовиків до «поголовного охоплення» тотальним впливом жіночого населення у сукупності всіх його соціальних груп. Оскільки, для кожної категорії практикувався специфічний підхід, підбиралися оптимально ефективні форми і методи роботи (зважаючи на політичний і культурний рівень розвитку, потреби й запити тощо), це дозволяло забезпечити партійним функціонерам більш якісний результат агітаційно-пропагандистської, організаційної роботи серед жінок та здійснення контролю проявів жіночої активності.

Зрештою, такий поділ дозволяв створити систему координат, в межах якої позиціонувалися потенційно прихильні і потенційно ворожі до Партії категорії жіноцтва, що обумовлювалося класовими маркерами політики радянської влади.

Разом із тим, результатом пропагування партійних ідеологем щодо шляхів «жіночого розкріпачення» та цілеспрямованої реалізації їх через заходи практичної роботи жінвідділів серед розглядуваних категорій жіноцтва мало бути формування нового соціально уніфікованого типу «радянської жінки», який з часом нівелював би усі значимі соціальні відмінності.

1. Артюхина А. Очередные задачи партии в работе среди женщин / А. Артюхина. – М.: Госиздательство, 1926. – 43 с. **2.** Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 161. **3.** ДАДО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 165. **4.** ДАДО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 559. **5.** ДАДО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1023. **6.** Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. П.-8477. – Оп. 1. – Спр. 635. **7.** ДАЧО. – Ф. П.-8477. – Оп. 1. – Спр. 636. **8.** Известия ЦК КП (б) У. – 1922. – № 7–8. – С. 52. **9.** Коммунистка. – 1920. – № 7. – С. 31–32. **10.** Коммунарка Украины. – 1923. – № 2. – С. 22. **11.** Коммунарка Украины. – 1923. – № 7–8. – С. 4–5. **12.** Комунарка Украины. – 1928. – № 21. – С. 11. **13.** Очередные задачи работы среди женщин. Резолюция XIII съезда РКП (б) и Всеукраинского совещания женотделов. – Харьков: Гос. Изд. Украины, 1925. – 96 с. **14.** Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 346. **15.** ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 347. **16.** ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 815. **17.** ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 820. **18.** ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 821. **19.** ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 836. **20.** ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 837. **21.** ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 839. **22.** ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1555. **23.** ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1783.